

על מוסר ועל פסידוֹ-מוסר

תשובה לדני סטטמן

דוד הנשקה

תגובתו של דני סטטמן¹ לביקורתי על "שו"ת ההתנתקות" של ר"י שרלו² מעניינת. זאת לא בשל הגנה שהעניק לר"י שרלו - כפי שיתברר, ביקורתי על ר"י שרלו היא בבחינת "נאמנים פצעי אוהב", ואילו "הגנתו" של סטטמן היא בגדר חיבוק דוב; שכן המרחק בין עמדתו של ר"י שרלו לזו של סטטמן גדול בהרבה מזה שבין ר"י שרלו לביני. העניין בתגובת סטטמן אף אינו בשל התשובה לטיעוניי - להלן יתבהר שאין בדבריו תשובה. אך הדברים מעניינים, לפי שהם מציינים פורטרט מוסרי מדאיג ביותר. הואיל ואיני בטוח שהתופעה ייחודית לסטטמן, יש כמדומה ערך בתיאורה. דיוני ייערך כסדר דבריו של סטטמן לסעיפיהם.

פרופ' דוד
הנשקה הוא חבר
המחלקה לתלמוד
באוניברסיטת בר
אילן, עורך סידרא
וראש מרכז נפתל
לחקר התורה
שבעל פה

א. נקודת המוצא: ההתנחלות - כיבוש ופגיעה בזכות להגדרה עצמית

שורש עמדתו של סטטמן הוצג בידיו בבהירות. על סיום מאמרי, הקובע שבקיץ תשס"ה לקו המאורות, הוא מגיב:

ליקוי המאורות התרחש בשנות השבעים והשמונים כאשר הוקמו התנחלויות ומאחזים על כל גבעה גבוהה ותחת כל עץ רענן... הביטוי 'התנתקות מן האנושיות'... מאפיין... את האידיאולוגיה והפרקטיקה של מפעל זה כבר ארבעים שנה... בשטח שבו מדובר גרים עוד מיליוני בני אדם, הלוא הם התושבים הפלסטינים, שמפעל ההתנחלות פגע בהם, ועודנו פוגע בהם, פגיעה קשה ועקבית... גם אילו מפעל ההתנחלות היה מתבצע באופן הנאור והחביב ביותר, הוא היה פוגע קשות בזכות להגדרה עצמית של הפלסטינים.

1 דני סטטמן, 'אכן התנתקות מן האנושיות: תגובה לדוד הנשקה', אקדמות, כו (חשוון תשע"ב), [להלן: סטטמן, 'עמ' 217-230.

2 דוד הנשקה, 'על ההתנתקות מן האנושיות', אקדמות, כו (ניסן תשע"א), [להלן: מאמרי], עמ' 171-185.

שנית, וחשוב יותר, אין מדובר רק בזכות להגדרה עצמית, אלא בזכויות האדם הבסיסיות ביותר, שכן רק בעולם דמיוני יכול כיבוש להיות נאור, ויכול מפעל קולוניאליסטי להתנהל בלא פגיעה בתושבים. (עמ' 220)

מפעל ההתנחלות שולל אפוא מן הפלסטינים את זכותם להגדרה עצמית, ואף מיוסד מעצם מהותו על כיבוש פוגעני; לפיכך מפעל זה הוא מעשה עוול בוטה משורשו (להלן: תזת העוול). ה"התנתקות" בקיץ תשס"ה אינה לפיכך אלא "ההחלטה ההיסטורית להתחיל לפרק את מפעל ההתנחלות" (עמ' 218) כמעשה של תשובה: הסרת הליקוי, בבחינת קרני האור הראשונות המפזרות את החשיכה. (עמ' 218)

אך הואיל וברור מספרו של ר"י שרלו, שעליו מקובל כי ההתנחלות היא דווקא מעשה של צדק היסטורי ומוסרי כאחד, לפיכך מאמר הביקורת שלי על ספרו לא דן בשאלת צידוק ההתנחלות כל עיקר. אני יצאתי מן ההנחה המשותפת לר"י שרלו ולי, שאם יש צדק בעולם הרי הוא שיבת עם ישראל לארצו; פירוק ההתנחלויות, כשהוא לעצמו, אינו יכול אפוא להיות אלא עוול זועק. הסוגיא לא נבחנה על כן אלא בכלים תועלתיים: האם למרות המחיר הכבד, היה לעקירה צידוק מבחינת התכליות המעשיות שהיא באה לקדם, או שמא היה כאן עוול במערומו: גול, נישול, הרס וחורבן – ללא תמורה כלשהי, ודאי לא מוסרית אך גם לא מעשית.

אך עתה, שתזת העוול הוצגה בידי סטטמן כעובדה שמעולם לא נפל בה ספק, ראוי להטעים את נקודת המוצא החלופית, שממנה בחר סטטמן להתעלם: הן על פי ההיסטוריה והן על פי המשפט הבינלאומי ישראל אינה כלל בגדר כובש בשטחי יש"ע, זכות ההתנחלות שם אינה נופלת מזו שבתחומי "הקו הירוק"³. אין זו עמדתה של ישראל בלבד,⁴ אלא של משפטנים בכירים בעולם.⁵ אפילו נלמד על סטטמן זכות ונגיח

3 שטחי יש"ע הם לכה של ארץ ישראל, אשר נועדה בידי חבר הלאומים והמנדט הבריטי ל"התיישבות צפופה" של יהודים (סעיף 6 של המנדט הבריטי על ארץ ישראל כפי שנקבע בהחלטת חבר הלאומים, 24/7/22, שבה הוחלט על הקמת בית יהודי לאומי בארץ ישראל; לוי ג'ורג' בעדותו לפני ועדת פיל כבר קבע, שהכוונה הייתה לארץ ישראל כולה; ראו: דב יוסף, השלטון הבריטי בארץ ישראל, ירושלים תש"ח, עמ' 39). החלטות חבר הלאומים נתקבלו על האו"ם באמנתו (סעיף 80). תוכנית החלוקה, שהציעה שטחים אלה ואחרים לערבים, הייתה החלטה של עצרת האו"ם בלבד, שמעמדה אינו יתר על שאר החלטות של פורום זה (כגון ה"החלטה" שהציונות היא גזענות); אך הואיל והיא נדחתה כידוע בידי הערבים בשצף קצף, בלאו הכי אין לה משמעות. ירדן ההאשמית אמנם סיפחה לעצמה שטחים אלה שגולה – אך סיפוח זה לא הוכר מעולם (למעט שתי מדינות בכל הגלובוס), ואף ירדן עצמה ביטלה אותו, כידוע, בסוף שנות השמונים של המאה הקודמת. ולבסוף, כיבוש ששת הימים, ששחררו את ערביי יש"ע משלטון דיקטטורי אכזר, לא באו אלא כהגנה מפני התקפה ערבית מתואמת, שהצהירה בריש גלי על כוונתה להשמיר את ישראל. מכל זאת עולה באופן ברור קביעתו של נשיא בית המשפט העליון בשעתו, שמעון אגרנט, כי שטחי יש"ע "שחררו" – לא נכבשו (ראה בג"ץ פ"ד 223/67, עמ' 441).

4 ראו, לדוגמה בעלמא, ניר עמדה של משרד החוץ הישראלי מן ה-20/5/01, 'Israel Settlements' and the International Law. במישור הפוליטי, עמדה זו אינה בלעדית לישראל: אף השנה הטילה ארה"ב כזכור וטו על הצעת החלטה שהוגשה למועצת הביטחון, הצעה שביקשה לקבוע כי ההתנחלויות אינן חוקיות; זוהי עמדתה המסורתית של ארה"ב, המתנגדת להתנחלויות בכל תוקף – אך אינה שוללת את חוקיותן. כידוע, הנשיא קרט סטה בשעתו מעמדה זו, אך הנשיא רייגן שב והצהיר כי ההתנחלויות אכן חוקיות (ראו למשל דברי רוסטוב, להלן בהערה הבאה).

5 כך, למשל, פרופ' יוג'ין רוסטוב, משפטן אמריקני בכיר, ממעצבי החלטת מועצת הביטחון 242 (על ה"שטחים"): הלה קבע שהזכות להתיישבות יהודית ביהודה, שומרון ועזה אינה ניתנת להפרכה ("unassailable"), וכי זכות זו שווה לזכות ההתיישבות היהודית בחיפה (Eugene W. Rostow).

שהדבר אינו ידוע לו, הרי מאמרו מוכיח שאת דבריי לפחות קרא; ושם כבר נזכרו דבריו של שופט בית המשפט העליון אדמונד לוי בפסק דין ה"התנתקות", שהגיב לטענת הרוב באותו פסק דין, כאילו זכותנו ביש"ע נובעת רק מ"תפיסה לוחמתית":

טענה זו מוטב לה שלא הייתה נטענת, כאשר זכותם של יהודים להתיישב ביהודה, בשומרון וברצועת עזה שואבת את כוחה מאותו מקור שהקנה ליהודים את הזכות להתיישב בנהריה, באשדוד, באשקלון, ברמלה ובלוד.⁶

אכן, אפשר שסטטמן סבור כי לא רק מפעל ההתנחלות יסודו בפשע, אלא אף הקמתה של מדינת ישראל הורתה בחטא. שהרי גם על ייסוד המדינה יש בהחלט לומר שאפילו "היה מתבצע באופן הנאור והחביב ביותר, הוא היה פוגע קשות בזכות להגדרה עצמית של הפלסטינים". דעה זו, שהייתה פעם נחלת חוג קטן של אינטלקטואלים ("ברית שלום"), היא כיום דעה רווחת; אך אם כך הוא סבור, אין זה מן הישר להסתתר מאחורי מפעל ההתנחלות. אך אפשר שסטטמן מקבל את עמדת אהרן ברק וכת דיליה, המפליאים להבחין בין הזהים: כיבושי מלחמת השחרור – שרק הם קבעו את גבולות "הקו הירוק" – אינם בגדר כיבוש, אבל כיבושי תשכ"ז דינם שונה משום מה.⁷ עמדה מעין זו (שנתרווחה בשל ברק וסיעתו) כבר הוגדרה יפה בידי פרופ' יוסף בן-שלמה המנוח כ"זנות לשונית".⁸ בין כך ובין כך, הצגת "עוול הכיבוש" כעובדה שאין עליה עוררין אינה אלא אחיזת עיניים.

הוא הדין כאשר לזכות ההגדרה העצמית של הפלסטינים בשטחי יש"ע. כי לא סוף דבר שזכות זו הוקנתה ליהודים דווקא, ואילו הפלסטינים רחו אותה משהוצעה להם,⁹ אלא שאף טעמה של דחייה זו נהיר: הפלסטינים מגדירים את זכותם על דרך השלילה – אין מימוש זכותם שלהם אלא שלילת זכויות זולתם. לפיכך לא עלתה תביעתם להגדרה עצמית – אלא לאחר שההתיישבות היהודית החלה לבסס את תביעתה שלה;¹⁰ לפיכך שוללים הפלסטינים בכל תנאי הכרה במדינת ישראל כמדינה יהודית; ולפיכך מתונים שבהם מסכימים לשתי מדינות בארץ ישראל – רק בתנאי שתוכר "זכות השיבה", היינו

'Resolved: Are the Settlements Legal? Israeli West Bank Policies', *The New Republic*, 21/10/91. בניסוח הפוך קבע משפטן אמריקני נוסף, דוגלאס פיית, ששימש מומחה למזרח התיכון בממשל רייגן: "If the Jews now have no legally cognizable rights to claim Judea and Samaria as part of their state, then they have no such rights anywhere in Palestine, for all such rights derive from the same source" (Douglas J. Feith, 'The League of Nations Mandate for Palestine', Edward M. Siegel [ed.], *Israel's Legitimacy in Law and History*, New York 1993, p. 13). וראו עוד, לדוגמה, ספרו של פרופ' ג'וליוס סטון, חוקר בכיר במשפט בינלאומי: Julius Stone, *Israel and Palestine*, Baltimore 1981.

6 בג"ץ 1661/05, פס"ד של השופט לוי, סעיף 15; הובא במאמרי, עמ' 174 הערה 8.

7 "תפיסה לוחמתית" כהגדרה לטיב אחיזתנו ביהודה ושומרון נתחדשה כמדומה בידי פרופ' יורם דינשטיין, דיני מלחמה, תל-אביב תשמ"ג, עמ' 211: "הכרחי להרגיש כי הגדה המערבית, אשר הייתה חלק אינטגרלי מממלכת ירדן ונכבשה מידיה, ממשיכה להיות שייכת לה... ישראל ממשיכה לשלוט בגדה המערבית מכוח תפיסה לוחמתית". יש כאן אפוא התעלמות מכך שיהודה ושומרון סופחו בידי ירדן באופן שלא הוכר כל עיקר במשפט הבינלאומי (לעיל, הערה 3); יהודה ושומרון אינם אפוא כלל "חלק אינטגרלי מממלכת ירדן", אלא, אדרבה, חלק אינטגרלי משטח הבית הלאומי היהודי.

8 פרופ' יוסף בן-שלמה, 'התחלת הסוף?', נתיב, 35 (חשוון תשנ"ד), עמ' 6.

9 כדלעיל, הערה 3.

10 ראו: פרופ' יהושע פורת, צמיחת התנועה הלאומית הערבית הפלסטינאית 1918–1929, תל-אביב 1976.

שמדינת ישראל תפסיק להתקיים כמדינה יהודית. ולא זו בלבד אלא שעצם הזהות הפלסטינית מוגדרת דווקא על דרך שלילת קיומנו אנו.¹¹

מפעל ההתנחלות פוגע אפוא בזכות ההגדרה העצמית של הפלסטינים – אך דווקא במידה שעצם קיומה של מדינה יהודית בארץ ישראל פוגע בה. התשובה השגורה, שאכן שתי זכויות מתנגשות לפנינו, ויש להביאן לידי פשרה, אינה תשובה דווקא לדעת הפלסטינים: כאמור, שוללים הם בכל תנאי את זכות קיומה של מדינה יהודית כלשהי בארץ ישראל.

אך סטטמן כביכול לא שמע על כל זאת מעולם; עבורו הדבר מובן מאליה שההתנחלות אינה אלא ביטוי של כיבוש וקיפוח. מכאן נגזר יחסו ל"התנתקות", ומכאן גם המשגה הבסיסי בהבנת דבריי, כדלהלן.

ב. 'תזת הקדימות' ושאר עיוותים

מאחר שתזת העוול עבור סטטמן נעלה מספק, הרי מתחייב כי ה"התנתקות" משרתת אינטרס לאומי חיוני של תיקון מוסרי; מעתה אין לו ברה אלא לפרש את דבריי כאילו יסודם ב"תזה כללית ומרשימה על קדימות זכויות אדם על פני שיקולים לאומיים או אידיאולוגיים" (עמ' 220).

מתזה זו שייחס לי סטטמן עולה כי למרות צידוקים כבדי משקל שיש ל"התנתקות", דינה להידחות – בשל זכויות הפרט, שלשיטתי עומדות כביכול מעל הכול. אך ברי שהדברים לא עלו כלל בדעתי, שהרי תזת העוול לטעמי לא הייתה ולא נבראה. אם נציג אפוא את טיעוני, לא על יסוד תזת העוול של סטטמן אלא כפי שנפרש בדבריי, הרי זה עניינו: ר"י שרלו טען לזכותה של ממשלה נבחרת לקבוע את גבולות המדינה; כנגד זאת קבעתי שזכות זו אינה כוללת את הגליית התושבים. הגליה והחרבת חבל ארץ לא תיתכנה אלא במצב שאינטרס חיוני של הכלל מחייב אותן, כגון שקיום המדינה מצוי בסכנה מוחשית וקרובה, אשר תוסר רק בהעברת שטח מסוים לידיים זרות בלא תושביו: במצבים כגון אלה אין הרוב מפקיר את המיעוט לצורכי רווחתו, אלא המיעוט מתקפח לטובת קיום הכלל כולו.¹² אילו היה ממש בתזת העוול, הייתי מוסיף דוגמה: הגליית התושבים תתחייב אף במקרה שעצם ישיבתם היא בנגד קיפוח, כיבוש ועוול; שהרי אף זה, לדעתי, אינטרס כלל-לאומי חיוני – "לא תגזול!" אך הואיל ולתזת העוול אין שחר, והיא לא נזכרה גם בנימוקי הממשלה לתוכנית, וכיוון שגלוי היה מתחילה שבצידוקים שכן הוצעו אין כל ממש,¹³ נמצא שלא היה

11 בשעות של גילוי לב מודים בכך הפלסטינים עצמם. נזכיר כאן לדוגמה בעלמא את דבריו של זוהיר מוחסיין, חבר הוועד הפועל של אש"ף: "רק למען מטרות טקטיות אנחנו מקפידים להדגיש את זהותנו הפלסטינית, כי האינטרס הלאומי של הערבים מחייב לעודד זהות פלסטינית נפרדת כדי להעמיד אותה מול הציונות... מדינה פלסטינית היא מכשיר חדש במלחמה נגד ישראל" (ועידת רבת עמון, נובמבר 1987; הובא בידי פרופ' טליה איינהורן, 'ארץ ישראל ויישובה במשפט הבינלאומי', אתר חדשות מחלקה ראשונה, 26/5/2003).

12 מאמרי, עמ' 175. דברי סטטמן, עמ' 219 והערה 4, הם פלפול מיותר בדבריי: הניגוד שבמקש סטטמן להעמיד בין דבריי בפנים לדבריי בהערה 12 הוא מלאכותי, והדברים שבהערה אינם אלא ביאורם שלדברים שבפנים. מכאן עולה בטלותם שלדברי סטטמן אף בעמ' 228, ליד הערה 23.

13 ראו מאמרי, עמ' 178-180. סטטמן אינו מתייחס לכך כלל, שהרי לשיטתו התועליות שהציגה

להגליה כל צידוק מוסרי שבעולם. הרוב רמס בפשטות את המיעוט ואת זכויותיו בדרך בלתי לגיטימית.

אכן, לא רק דבריי עוותו בשל תזת העוול של סטמן, אלא גם המציאות. כי מנקודת המוצא ששטחי יש"ע הם שטחי כיבוש, וההתנחלויות הן "מפעל קולוניאליסטי" (עמ' 220), הרי עולה שכל חיכוך המתקיים ביש"ע בין הצבא או המתנחלים לבין הערבים הוא באחריות הראשונים: הרי עצם מציאותם בשטח אינה לגיטימית, ורק הימנה עולים כל המפגעים. כך יכול אפוא סטמן להתלונן מרה על המחסומים ופעולות השיטור ביש"ע - תוך שהוא "שוכח" מכול וכול את סיבתם: הרי אילולא הטרור הערבי לא היו כלל מחסומים או שאר כל פעולות כיוצא באלה! אבל לשיטת סטמן עצם ישיבתנו ביש"ע אינה לגיטימית, ומשום כך כנראה לא עומדת לנו, לדעתו, הזכות להתגונן.

מכאן אף ההשוואה המקוממת בין עקירת גוש קטיף לבין "קריסה כלכלית של מרכז חברון" ו"עזיבה נרחבת של תושבים פלסטיניים" שם, בשל "הפרדה פיזית ומשפטית בין המתנחלים לבין הפלסטינים" שיצרה מערכת הביטחון (עמ' 221). כי מדוע באמת נעשתה אותה הפרדה בחברון? אכן, ניחשתם - לא בשל סכנת נפשות חלילה, אלא בשל ה"כיבוש"; שהרי אילולא שבו היהודים לחברון, לאחר שנטבחו בתרפ"ט, באמת לא היה נוצר כל מתח בחברון.

נמצינו למדים כי הפוסל במומו פוסל: סטמן מאשימני כי "תושבי השטחים" במשנתי "אינם קיימים כלל" (עמ' 222). אך לאמתו שלדבר סטמן הוא המתעלם מן הערבים כבני אנוש תבוניים, בעלי זיכרון ואחריות; הפלסטינים במשנתו אינם יתר על בעלי חיים: אין לצפות שיכירו או יבינו את זכויות הזולת, אין לדרוש מהם זיכרון היסטורי, ואף אין לתבוע מהם כל אחריות על מעשיהם; אבל צער בעלי חיים נוהג בהם.

וכאן חובה להוסיף. סטמן מערב בין שני נושאים שונים: מחסומים, פעילות שיטור וכיוצא באלה - כנגד הצקות ומיני עוולות שגורמים יהודים רעי לב לערבים תמימים בלא סיבה. העניין השני הוא אכן כיעור מוסרי מחליא, שראוי לכל גינוי ואין לו שום צידוק שבעולם - אך מה עניינו לכאן? כלום סבור סטמן שיש בעוולות כלפי צד אחד כדי להצדיק את עוולת הגירוש מגוש קטיף כלפי הצד השני? האוכל שום וריחו נודף (בשל הצקה לערבים), ישוב ויאכל שום (בגירוש אלים של יהודים)? לאמתו שלדבר, האטימות המוסרית שאפשרה לרוב הציבור לחזות בלא מחאה בגירושם של מתיישבי יש"ע היא האטימות המאפשרת אף עוולות כלפי אידך גיסא; המצפון האנושי אחד הוא. וכבר כתבתי במאמרי שסירוב הפקודה מתבקש כלפי גירוש חפים מפשע בלא טעם - בין יהודים ובין ערבים. אף הפתרון לאטימות המוסרית אחד הוא - חינוך לצדק, ליושר ולאכפתיות; להטוטי כתיבה לא יסייעו לכך.

אך העניין אינו מתמצה בכתיבה מיתממת גרדא. בהסתמך על כתבה של עקיבא אלדר בהארץ טוען סטמן שגירוש מתבצע לא רק ביהודים, אלא אף בערבים. כבר תמהתי כיצד הוא סבור להכשיר פשע אחד על ידי משנהו, אך כדאי להצביע על ההקבלה בין דברי סטמן למקורו:

הממשלה כטעמי ה"התנתקות" מיותרות מכול וכול; כי אין טעמה שלזו אלא החזרה בתשובה מעוול הכיבוש.

סטטמן (עמ' 221)

הארץ¹⁴

לפי הנוהל, שהופעל בין 1967 ל-1994, פלסטיני שחי שלוש שנים וחצי בחו"ל איבד את זכותו לחזור לגדה - אלא אם כן האריך את התוקף של "כרטיס יוצא" שקיבל.

בהתאם לנוהל חשאי שהופעל בין 1967 ל-1994, תושבי הגדה שיצאו לחו"ל ולא שבו בתוך 3 שנים וחצי איבדו את זכותם לחזור.

המשפט שהדגשתי בציטוט מהארץ הושמט כלא היה בדברי סטטמן! כך נוצר הרושם השקרי כאילו לאחר הזמן המוקצב איבד היוצא את הזכות לשוב, שעה שבאמת יכול היה העוזב להאריך את תוקף הכרטיס. תלונתו של הארץ אינה כנראה אלא על כך שלא הבהירו לעוזבים כי חובתם לחדש את תוקף כרטיסם. אם אמת היא, יש כאן אכן תרגיל מלוכלך; אך טיבו של המקור - הן הכתב והן הבמה - נותן יסוד ממשי לפקפוק. סטטמן כנראה מודע לכך, ולכך הוסיף (הערה 7):

הנתונים שצה"ל מסר תואמים ידיעה זו, ראו <http://www.hamoked.org.il/files/2011/114221.pdf>

הקורא התמים סבור שהקישור המצורף מוסר את אישורו של צה"ל לידיעה; אך באמת מדובר בגוף שמאלני קיצוני, "המוקד להגנת הפרט", שאמינותו בעניינים אלה פחותה אף מזו של הארץ. המעיין בקישור הנדון מוצא ש"המוקד" - ולא צה"ל - הוא המדווח על תשובת צה"ל בעניין, ואין שם מילה נוספת על המופיע כבר בכתבה בהארץ. מכל מקום, איש לא הכחיש את דיווחו של אלדר, שכל עוזב יכול היה לחדש את תוקף כרטיסו. בין כך ובין כך כבר נתבאר, שאין עברה מכבה עברה: חיפוש הנואש של סטטמן אחר גירושים אחרים אינו תורם אפוא מאומה, אפילו היה צולח. ברם, חשיפת דרכיו בדיווח מלמדת פרק מעניין במוסר סלקטיבי.

ג. אילו הם גלות וגירוש? תרגיל ביושר אינטלקטואלי

הבה נצייר את התרחיש הבא: בשל מהומות ערביות בוואדי ערה, ששיבשו את החיים במדינה (בדומה לאירועי תשס"א), הגיעה הממשלה למסקנה כי אינטרס לאומי חיוני הוא להעביר קבוצת יישובים ערביים מוואדי ערה אל הנגב - תוכנית "ההתיישבות מחדש". התוכנית זכתה ברוב מכריע בכנסת ובמשאל עם. הוקמה מנהלת סל"ע (=סיוע לוואדי ערה), נוסד מנגנון נדיב של פיצויים - אך משום מה ערביי וואדי ערה סירבו בכל תוקף להתפנות, והחלטתם התמוהה היא "לא לשתף פעולה עם מנהלת ההתיישבות מחדש, לא לתכנן היכן יגורו אחרי הפינוי וכיצד יתפרנסו, ולא לקיים דיון רציונאלי על הפיצוי המגיע להם".¹⁵ מיעוט בציבור הישראלי שלל אף הוא את ההתיישבות מחדש, וכינה אותה "גירוש" או "עקירה"; וכך כתב ראש המדברים, עמוס עוז:

14 עקיבא אלדר, הארץ, 11/5/11.

15 כלשון סטטמן על מגורשי גוש קטיף, עמ' 223-224, בהחלפת התיבה "ההתנתקות" בתיבות

אנחנו לא ניתן לך לגרש את האוכלוסייה הערבית - אפילו אם נצטרך לפלג את המדינה ואת הצבא. אפילו אם נצטרך להשתטח תחת גלגלי המשאיות. אפילו אם נצטרך לפוצץ את הגשרים.¹⁶

בעקבות מבוכה מסוימת שעוררו הדברים, נחלץ דני סטמן להשיב עליהם, וכך כתב:¹⁷

הערבים לא גורשו באישון לילה ובאלימות לארץ לא נודעת, אלא נעשה מאמץ רציני לסייע להם לעזוב את מקומותיהם ולמצוא מקומות מגורים ותעסוקה חדשים. הסכום שהמדינה השקיעה בפיוצויים היה מעל 4 מיליארד ש"ח, ועוד כמיליארד ש"ח הוצאות דיור זמני בבתי מלון. וחשוב מכל, המפונים לא הושלכו לארץ נכר, אלא עברו לגור ביישובים אחרים בארצם שלהם. לעתים... יישובים שלמים הועתקו למקום חדש בתוך הקו הירוק... ערביי ואדי ערה נותרו בארצם שלהם, בשפה ובתרבות שלהם, והלכו למקומות שבהם הכול מכירים אותם ומכבדים אותם... כאשר סיוע מעין זה ניתן, איש לא מעלה בדעתו לכנות את הפעולה בשם "גירוש" ולזעוק על אי־מוסריות עמוקה שכביכול מבוטאת בה... קשה לראות מה הפגיעה הנוראה בכך שמכריחים אדם לעבור דירה מגבעתיים... לחיפה.

ובעיקר:

אם מבודדים את שאלת הפגיעה האישית בערבים משאלת ההצדקה הפוליטית והאידיאולוגית של תוכנית ההתיישבות מחדש, אז הפגיעה אינה שונה בהרבה מזו שנפגעים אזרחים שבתיהם מופקעים לצורכי ציבור, שפיוצוי נאות אמור לשים קץ לתלונותיהם. לעומת זאת, אם לא מבודדים את השאלות, מתברר שהכאב האישי תלוי בעמדה הפוליטית־אידיאולוגית, ואינו יכול לעשות עבודה נורמטיבית עצמאית. אחרי שהערבים לא הצליחו לשכנע את החברה הישראלית שפירוק יישובי ואדי ערה הוא טעות, חסומה בפניהם הדרך לטעון שהוא אסור משום שהוא פוגע באופן אנוש בזכויותיהם, שהרי משעה שנדחתה עמדתם, הפגיעה האישית או האנושית שנותרה אינה חמורה מזו שממנה סבלו... אחרים שמועברים ממקום למקום בארצותיהם בשל אינטרסים... שונים.

ולבסוף, אינטרס זה -

אומנם גם מחייב פגיעה מסוימת בבני אדם, הלוא הם הערבים, אבל, בניגוד למה שעולה מהרטוריקה הבלתי אחראית של עמוס עוז, פגיעה זו מצומצמת בהרבה.

אין צריך לומר שסטמן לא היה כותב את הדברים הללו אילו נתממש התרחיש הדמיוני האמור - ואף על פי כן, דברים אלה ממש (בהסבתם על גירוש מתיישבי יש"ע) משמשים לב טיעונו בסעיף השלישי. וההבחנה פשוטה בתכלית: מתיישבי יש"ע

¹⁶ "ההתיישבות מחדש".

¹⁷ עמוס עוז, כל התקוות: מחשבות על זהות ישראלית, ירושלים תשנ"ח, עמ' 73. כלשונו המדויק של סטמן, עמ' 222-224, בהחלפת תיבות "המתנחלים" ב"הערבים"; "כמתנחלים" ב"בערבים"; "ההתנתקות" ב"ההתיישבות מחדש"; "מפעל ההתנחלות ברצועת עזה" ב"יישובי ואדי ערה"; "הנשקה" ב"עמוס עוז".

יושבים, לדעתו, כגזלנים על ארמתו של העם הפלסטיני, ואילו ערביי ואדי ערה חיים במקומם בזכות ובצדק. לפיכך, אף שפינוי ואדי ערה מתחייב מכוחו של אינטרס לאומי מובהק לדעת רוב מוחלט בציבור (בתרחיש האמור) – על אינטרס זה להירחות מפני זכותו של ציבור לישב בנחלתו. למדנו אפוא שעקירת ציבור חף מפשע ממקומו החוקי, והגלייתו לחבל ארץ אחר בארצו בעל כורחו, היא אכן פשע נגד האנושות;¹⁸ אלא אם כן נהיר לכול שהעקירה חיונית לחיי נפש של הכלל כולו – לרבות נפגעי העקירה.

לפיכך, דוגמה שהביא סטטמן מפינויים של מקצת יושבי עמק טנסי לצורך בניית סכר אינה אלא זריית חול בעיניים. שהרי חיוניותו של הסכר לא הוטלה בשום ספק – אף בידי המתפנים עצמם; לפיכך לא דווח על גירוש אלים, אלא, אדרבה, המתפנים עצמם היו שותפים לתהליך.¹⁹ המשווה הליך זה לגירוש האלים של תושבי יש"ע, שצידוקו היחיד הוא תיקון "עוול" שרק סטטמן וכת דיליה מאמינים בו, אין לו לתמוה אלא על עצמו.

אשר לפינוי המוני בסין שהזכיר סטטמן – זו דווקא דוגמה נאה לטיב המשטרים שבהם נהוגים מעשים כגון אלה. בכך חש כנראה גם סטטמן, ועל כן הוסיף:

כתב העת הנפוץ *Scientific American*, שדיווח על העניין, בחר בכותרת הכתבה להזכיר את סכנת הנזק הסביבתי של תוכנית הסכרים של סין, ולא את הפגיעה בלמעלה ממיליון בני אדם... כנראה שבעיני כתב העת האמור, פינוי כזה אינו מעורר דאגה מוסרית מיוחדת. (עמ' 223)

האומנם לא קרא סטטמן את הכתבה שאליה הפנה? הרי כבר בעמוד הראשון של אותה כתבה דווח על התנגדותם של פעילי זכויות אדם לגירוש ההוא!! זאת, אף כי ברי שלכתב העת הנדון אין כל עניין במצבה המוסרי של סין, שבלאו הכי מצוי בשפל המדרגה; עניינו – בהתאם לשמו – בקסטרופה המדווחת בעיקר הכתבה: זו כבר גבתה חיי אדם מרובים, ולא רק מחיר מוסרי.

אכן, כך קבעה ועדת החקירה הממלכתית לטיפול במפוני גוש קטיף והשומרון:

אין ככל הנראה תקדים בעולם לפינוי כפוי שהתבצע על-ידי מדינה דמוקרטית, משטח שבו המדינה עצמה יישיבה קודם לכן את אזרחיה המפונים.²⁰

אף בג"ץ, כשדן בחוקיות ה"התנתקות", לא ערך את ההשוואה הבטלה לדוגמת עמק טנסי וכיוצא בה; כי בניגוד לסטטמן, אפילו בג"ץ יודע מהי משמעותה של הגליה כפויה:

18 ראו מאמרי, עמ' 175 והערות 9-10. סטטמן, עמ' 230, תמה "כיצד לא רעדה" ידי כשנשתמשי בביטוי זה; אך ביטוי זה צוטט במאמרי (עמ' 177 הערה 19) מגילוי דעת על ה"התנתקות", שעליו חתמו מאות אנשי רוח ומעשה ממיטב הארץ, ובכללם עשרות פרופסורים בכירים ביותר באקדמיה. סטטמן קרא זאת במאמרי, וידו בוטחת אפוא כשהוא יוצר רושם כובש כשכאן הקצנה מיוחדת לי. לעצם הקביעה הנכונה בדבר הפשע אין כמובן תשובה בטענתו הפתטית.

19 כך עולה מן הדיווח השליו על התהליך, שסטטמן עצמו ציין לו: H. Satterfield, 'The Removal of Families from Tennessee Valley Authority Reservoir Areas', *Social Forces*, 16 (1937-1938), pp. 258-261.

20 ועדת החקירה הממלכתית בנושא טיפולן של הרשויות המוסמכות במפוני גוש קטיף וצפון השומרון – דין והשבון, ירושלים תש"ע, עמ' 67 (ההדגשה שלי). את המידע על עמק טנסי שאב סטטמן מן העמוד הקודם באותו דו"ח (סטטמן, הערה 12) – אך על מובאה זו, בעמוד התוכף, לא מצא סטטמן לנכון לספר לקוראיו!

יישום ה'התנתקות' מנתק את הישראלי המפונה מביתו, מסביבתו, מבית הכנסת שלו ומבית הקברות שבו קבורים מתיו. הוא פוגע באישיותו... אכן, הפינוי הכפוי של הישראלים מהשטח המפונה פוגע בכבוד האדם שלהם. הוא פוגע בכבוד האדם של כל ישראלי מפונה... הוצאתו של אדם ממקום מגוריו והעברתו הכפויה למקום אחר פוגעת קשות בכבודו, בחירותו ובקניינו. ביתו של אדם אינו רק קורת גג לראשו אלא גם אמצעי למיקומו הפיזי והחברתי של אדם, של חייו הפרטיים ויחסיו החברתיים.²¹

השוו את הדברים היפים הללו²² לתמיהת סטמן "מה הפגיעה הנוראה בכך שמכריחים אדם לעבור דירה" - ותמצאו שגם באטימות מוסרית יש מדרגות, ולא בג"ץ ניצב בראש הסולם.²³ אך באמת הדברים חמורים בהרבה. שהרי בג"ץ אמר את דברו קודם מעשה, ותיאורו את הפגיעה שבגירוש קדם למה שנתרחש בפועל; אבל סטמן מעז להשוות את העקירה הנוראה למעבר דירה בעלמא - שעה שכבר הכול יודעים מה באמת אירע:

ידוע על שבעה אשפוזים של בני נוער שתפקדו באופן תקין לחלוטין לפני הגירוש... כ-50 תיקי-גירושין נפתחו במהלך 2006... מאות ילדים מעל גיל 7, לפי הערכה כ-45% מילדי היישובים, חזרו להרטיב בשנתם... נרשמות תופעות של חרדה, התקפי פאניקה למראה לובשי מדים... ירידה דראסטית בלימודים, עלייה בתופעות של שוטטות-מתבגרים, ערעור הסמכות ההורית וכן תופעות של שימוש בסמים, שהיו שוליות מאד בקרב נוער הגוש... חלה עלייה משמעותית בתלואה פיזית, בעיקר במחלות קשות: אחוז חולי הסרטן, למשל, כמעט הוכפל... עלייה נרשמה גם בהתקפי אסטמה, סוכרת, מחלות לב... לחץ דם גבוה... אצל 40% הופיעו בעיות בריאות שלא היו קיימות קודם לכן... כשליש מהנשאלים נצרכו לפגישות עם פסיכולוג... נמצא אחוז גבוה של שימוש בתרופה אנטי פסיכוטית - פי שלושה מהאחוז בכלל האוכלוסייה.²⁴

21 בג"ץ 1661/05, סעיפים 82-83.

22 אמנם, חוששני שבג"ץ נאלץ לומר זאת, לפי שהדברים כבר נקבעו בעבר - בפסקי דין על גירוש ערבים (ראה שם). לגופם שלדברים בג"ץ לא חידש מאומה, שכבר הבאתי במאמרי, עמ' 175, את דברי חז"ל שגלות שקולה למוות; אלא שסטמן, עמ' 222, מקשה: "וכי 'גלות' כזו התכוונו חז"ל כשאמרו שגלות נחשבת למוות?" (הפנייתו, הערה 10, למילון מקראי אינה כמובן עניין כלל ללשון חז"ל שבה עסיקינו). ברם, הכול יודעים כי גלות מופיעה אצל חז"ל בראש ובראשונה כתיאור עונשו של רוצח בשוגג (ועל כך הובא במאמרי שם ההסבר שגלות היא תחליף לעונש מוות). הלה גולה כידוע לאחת מערי המקלט - "בארצו שלו, בשפה ובתרבות שלו, במקום שמכבדים אותו" כלשון סטמן (לכבוד זה ראה משנה מכות ב, ח); אכן, חז"ל לא ידעו שכבר יצאה הלכה מבית מדרשו של סטמן כי זו אינה גלות כל עיקר.

23 בג"ץ הכשיר את הפשע מכוח צירוף שני יסודות: האחד - תושבי יש"ע יושבים באדמותיהם רק ב"תפיסה לוחמתית", היינו עקרון ה"כיבוש" שכבר נדון לעיל; והשני - ה"תכלית הראויה" שיש למהלך, כנימוקי הממשלה. אילונו של בג"ץ ליוזק ל"תפיסה הלוחמתית" מלמד שב"תכלית הראויה" לברא אין די - ובניגוד לסטמן, יודע אפוא בג"ץ יפה שאין הנידון דומה כלל להפקעת קרקע לצורך כביש; אך באשר לאותה "תכלית ראויה", ברח בג"ץ למרבה הכלימה מחובתו המוסרית לזעוק שהמלך ערום ואין בנימוקים אלה ולא כלום, כפי שהראה באומץ השופט לוי. דבר זה כבר נדון במאמרי - אך כאן מילא סטמן פיו מים: בניגוד לבג"ץ, דיו בתכלית של ביטול ה"כיבוש". ראו גם לעיל, הערה 13.

24 מתוך מאמרו של פסיכולוג קליני, ד"ר ברוך כהנא, 'על משמעותו הפסיכולוגית של הגירוש', פרופ' יעקב בר סימן טוב (עורך), תכנית ההתנתקות: הרעיון ושברו, מכון ירושלים לחקר ישראל: ירושלים תשס"ט, עמ' 74-75.

אלה נזקים נפשיים-בריאותיים; מעבר לכך מצוי כמוכן איבוד הפרנסה, ועמו - כבוד האדם.²⁵ אבל סטטמן בשלו: "מה הפגיעה הנוראה בכך שמכריחים אדם לעבור דירה מגבעתיים... לחיפה!"

אך לסטטמן אין די בגזל הפיזי שנעשה - יש לגזול גם את תחושותיהם של הקרבנות. כי דווקא סטטמן יודע מה הייתה הפגיעה האמיתית שממנה המתיישבים סבלו וסובלים: עבור חלק גדול מהמתנחלים - וכנראה גם עבור הנשקה עצמו - הפינוי מרצועת עזה ליישובים אחרים בארץ היה בראש וראשונה חטא דתי וציוני, לא פגיעה ברמה האישית (עמ' 223).

לא אדון כאן ביומרה השקופה להפוך את כל כוונת דבריי מקצה אל קצה;²⁶ כי אין זה כלום בהשוואה להפקעת סבלו האנושי של אדם ושל ציבור שהחריבו את ביתו, גזלו את פרנסתו, הרסו את מפעל חייו, השמו את ארצו הפורחת, עקרו את קברי יקיריו, רמסו את כבודו - אך לא, אין כאן "פגיעה ברמה האישית!"²⁷

ד. סירוב, דמוקרטיה והבנת הנקרא

בסעיף זה מבקש סטטמן להתפלמס עם טיעוניי באשר לסירוב הפקודה; אך קודם שנעמוד על טיב דבריו, יש להעמיד את הסוגיא על עיקרה. הפולמוס על סירוב פקודה אינו ויכוח עקרוני, שכן הכול מודים שיש לסרב לפקודה לבצע תועבה שאין אדם בעל מצפון יכול לבצעה. הבה נדגים מענייננו: בראיון לארי שביט המשיל יונתן בשיא, ראש מנהלת הגירוש בשעתו, את ה"התנתקות" לאירוע של אונס; המדינה היא האנס, המתיישבים - הנאנסת, והוא עצמו - העובדת הסוציאלית, המסייעת לקרבן האונס.²⁸ והנה, אין כלל ספק שסטטמן יחייב סירוב לפקודת אונס; ודומה שכך יעשה גם כאשר לפקודת גירושם של ריבוא ערבים חפים מפשע והרס בתיהם בלא עילה. הוויכוח איננו אפוא אלא בשאלה אם גירוש אלים של ריבוא מתנחלים מבתיהם, הרס עולמם והחרבת ארצם אף הם תועבה ממין זה: סטטמן יאמר שאין כאן אלא מצוות חזרה בתשובה מעול ה"כיבוש"; הממשלה הודיעה שהגירוש יקדם יעדים חיוניים של ביטחון לאומי, ולכך הוא לגיטימי; ואילו אני טענתי שגלוי וברור היה שאין לדבר כל צידוק, ואם כך - הכול מודים (למעט פשיסטים קנאים) שאכן פקודה זו ראויה לסירוב. נמצא שאין כל ויכוח מהותי על סירוב פקודה, אלא על טיבו של הגירוש - וסוגיא זו הרי כבר נתמצתה לעיל.

25 זה שש שנים תמימות עושה ארגון 'תעסוקיף' בראשות הרב יוסף צבי רימון נר"ו מאלון שבות מאמצים אדירים למצוא למובטלי גוש קטיף תעסוקה, שמשמעה פרנסה ומינימום של כבוד אנושי - והמלאכה רחוקה מסיום. אכן, "המדינה כשלה באופן רב-ממדי בטיפול בה בעיות התעסוקה של המפונים: המדינה נמנעה מלהיערך מראש באופן מקצועי דיו לבעיה, על אף שצפתה אותה" (רו"ח ועדת החקירה לעיל, הערה 20, עמ' 477; ההדגשה שלי).

26 סטטמן עצמו, עמ' 219, ציטט את דבריי, עמ' 177: "הבעיה... אינה בעיקרה בין אדם למקום (מצות יישוב ארץ ישראל), כי אם בין אדם לחברו (גזל, נישול, גירוש, הרס)".

27 השוו לדברי פרופ' ידידיה שטרן, חבר ועדת החקירה הממלכתית לטיפול במפוני גוש קטיף והשומרון: "אירוע ה'התנתקות' גרם לפגיעה הגדולה ביותר בזכויות אדם בתולדות מדינת ישראל!" (ynet, 15/6/10). ההדגשה שלי.

28 יונתן בשיא בראיון לארי שביט, הארץ, 5/7/95.

אך סטמן חוזר על הטיעון השחוק ש"הרוב המכריע של דוברי השמאל... שבו וקראו במשך השנים לציית לפקודות שהם מתנגדים להן, ולא לשבור את הכלים. הם האמינו שכאשר יגיע תור הימין לציית לפקודות המנוגדות לתפיסת עולמם, אף הם ינשכו שפתיים ויצייתו. עושה רושם שנכונות זו לריסון עצמי אינה מרשימה במיוחד את הנשקה" (עמ' 225). האומנם לא קרא את דבריי? הרי התשובה לדברים אלה ממש מפורשת שם (עמ' 184): ההתנגדות מצד שמאל לסירוב פקודה אינה נובעת מפשיזם עיוור, המקדש כל פקודה באשר היא; היא נובעת מכך שעד כה לא ניתנו פקודות מעין גירוש המוני של ערבים והחרבת ארצם. הפקודה לשמור על התנחלויות אינה נראית לרוב המסיבי של החיילים כתועבה מוסרית מן הסוג שבעל מצפון אנוס לטרב לה ולשאת בעונשו; אבל פשע הגירוש הוא בהחלט עילה לסירוב ול"שבירת כלים" - כדברי עמוס עוז (לעיל, סעיף ג).

הדיון הרלוונטי לא היה אפוא אלא כלפי טענתו של ר"י שרלו, שהסירוב ימוטט את המדינה, ופיקוח נפש של כלל הציבור דוחה את עוול הגירוש. על כך השבתי: הואיל ואין צבא וממשלה יכולים להתקיים מהיקף מסוים של סרבנות ומעלה, נמצא שאילו הייתה בצבא נכונות מקיפה דיה לסירוב, הייתה הממשלה נאלצת לבטל את הוראת ה"התנתקות". לפיכך, לא הצבא היה מתפרק ולא המדינה הייתה מתמוטטת - ההוראה הממשלתית היא שהייתה בטלה. מהי תשובתו של סטמן? הוא שם בפי את הטיעון ההפוך ממש: לדעתי, הוא מודיע, "סירוב רחב של חיילים למלא את הפקודות שהוטלו עליהם אינו מסכן כלל את יכולתו של הצבא לבצע את משימותיו" (עמ' 224)! ייחוס דבר הבל שכזה לברי-הפולוגתא אכן מקל מאוד את האפשרות להפריכו.

כך גם בסוגיית הדמוקרטיה. סטמן מייחס לי את התזה הבאה: "סרבנות ומחאה ציבורית חריפה הן כשלעצמן ראייה לצדקת המחאה". כנגד הטענה המזוהה הזאת הוא מגייס ראיות מן ההיסטוריה - אך הטרחה מיותרת: בדבריי אין כמוכן כל זכר לכך. אכן, "טעות גמורה היא אפוא לחשוב שמשטר דמוקרטי מחויב לבטל את ההחלטות החוקיות שהוא מקבל רק בגלל שהן מעוררות התנגדות עזה, או אפילו הפרות חוק בצבא או מחוצה לו" - אך בשום דרך אין למצוא מחשבה זו בדבריי.²⁹ כי בהקשר זה לא דנתי כלל בצדקת המחאה כלשעצמה או בהיענות המשטר, אלא בטיעון הנפוץ, שבאמצעות סירוב המיעוט כופה עצמו על הרוב ומעוות את הדמוקרטיה. השבתי - תשובה ידועה ובסיסית - כי דמוקרטיה שאין בה גבולות לכוח שלטונו של הרוב על המיעוט אינה אלא עריצות דמוקרטית; והואיל וסרבנות המסכנת את קיום הצבא היא עניין שהשלטון אינו יכול לעמוד בו, לפיכך זהו הנשק הלגיטימי היחיד העומד לרשות המיעוט שחש כי נרמס בידי עריצות הרוב. תחושתו זו של המיעוט יכולה להיות מוצדקת ויכולה להיות שגויה; השלטון יכול שצודק ואפשר שעברייני - דבר זה כבר נדון. לכאן אין הדבר רלוונטי כלל.

29 שמה משגהו של סטמן כאן נובע מן המשפט הבא במאמרי: "המשחק הדמוקרטי מחייב אפוא את הממשלה להימנע מלהורות לצבא הוראות מסוג שיותר מדי חיילים יראו בהן מעשי פשע שאין הדעת סובלתם" (עמ' 185) - "מחייב" נתפס לו כנראה כמוכן הנורמטיבי. אך נוסף להקשר, אף הביטוי "המשחק הדמוקרטי" מבחיר חדר-משמעות ש"מחייב" אינו אמור אלא במישור הריאלי: הממשלה לא תשרוד אם תורה הוראות שאינן בנות-קיום.

ה. דמוניזציה – למי?

דווקא תחת הכותרת "הדמוניזציה של השמאל" ממשיך סטטמן בסעיף החמישי שלדבריו להגחיק את בריהפולוגתא על ידי עיוות דבריו. כאן שם בפי סטטמן את הטיעון כי "הרוב שבו מדובר – הרוב ככנסת ובדעת הקהל – היה, במונח מסוים, בלתי אותנטי, ומשום כך ההחלטות שלו אינן באמת מחייבות" (עמ' 226); "גם מי שמחויב לרעיון שלטון הרוב, מניח הנשקה (למרות שאינו אומר זאת במפורש), אינו מחויב לתמיכה ברוב שמושג בצורה הפוגעת באופן כה חמור בחירות המחשבה וההחלטה של היחיד" (עמ' 226-227). ישפוט הקורא למה יש לייחס את העיוות המופרך הזה של דבריי; דייני בקביעת העובדה כי בשום מקום במאמרי אין רמז לכך שהרוב לא נחשב בעיניי כרוב ממשי. וכי למה לי להעלות את הטיעון המוזר הזה, שעה שאין בו אלא לטשטש את דעתי הגלויה והמפורשת כי חובה לסרב לפקודה בלתי מוסרית – גם כשעומד מאחוריה הרוב המוצק שבעולם?

הציטוט שעליו בנה סטטמן את דבריו³⁰ לקוח מסעיף ה במאמרי, אחד מאלה שבהם לא הן סטטמן כל עיקר; מדובר בדיון העומק של המאמר, שאין לו עניין בו: הרקע הרוחני לצמיחתה של העמדה הרבנית ה"ממלכתית". נטען שם שעמדה זו העבירה את המושג "כלל ישראל" ממשמעו המטפיזי אל הציבור הישראלי הריאלי, ובכך שללה מעצמה את היכולת לראותו נכוחה ולהעמיד עצמה כנגדו. לסוגיא רוחנית זו אין אפוא ולא כלום עם הנושא החוקתי של סמכות הרוב.

עוד קובע סטטמן כי לדעתי "בעוד השמאל נסחף אחר קובעי דעת הקהל, הימין מגבש את דעתו באופן אחראי ושקול" (עמ' 227). בשלב זה כבר אין טעם לשאול היכן מצא סטטמן בדבריי קביעה אווילית זו, שלא הייתה כמובן ולא נבראה, ואפילו משל לא הייתה. אסתפק בקביעה המובנת מאליה הבאה: ההיסטוריה – הכללית והישראלית – מלמדת, שהמושג הרווח "קובעי דעת קהל" הוא מושג אמיתי. כי דרכו של ציבור להיסחף אחר עמדות הממשלה והתקשורת, ואף סטטמן לא יתקשה למצוא לכך דוגמאות אין סוף לאורך ההיסטוריה. "ימין" ו"שמאל" אינם אפוא עניין לכאן כל עיקר – מדובר ברוב ומיעוט: כל המערכת השלטונית (ממשלה, צבא, משפט ומשטרה), ורוב מכריע של כלי התקשורת, נתגייסו כזכור בכל כוחם לתמיכה קנאית ונמרצת ב"התנתקות"; אם זה אינו המצב המתואר במושג "קובעי דעת קהל", הרי אין מקום למושג זה כל עיקר. את ההאשמות על היחס ל"המונים התמימים שדעתם נקבעת על-ידי אחרים" (עמ' 227) יואיל אפוא סטטמן להפנות אל בעלי המושג "קובעי דעת קהל", ובעיקר – אל ההיסטוריה.

אכן, רוב הציבור כבר התפכח משיכרון ה"התנתקות", ולנוכח התוצאות – אלה שהמיעוט התריע עליהן בזמן אמת – כבר הובן שהיה זה צעד אווילי.³¹ הרוב שיצא

30 "קשה לומר ש'כלל ישראל' תמך בעקירה אכזרית של אלפי משפחות – רק בשל היסחפות חסרת ריסון ותרבות אחר קובעי דעת קהל בעלי אג'נדה אנטי ציונית" (עמ' 184, וחלקית אצל סטטמן, עמ' 226).

31 ראו, לדוגמה בעלמא, סקר שערך מכון "מאגר מוחות", בניהולו של פרופ' יצחק כ"ץ, ארבע שנים לאחר ה"התנתקות": 68% מן הציבור מתחרטים על תמיכתם בתוכנית (ראה אתר ערוץ 7, 28/7/09). מכאן מתברר משגהו של סטטמן, ליד הערה 24, בהבנת הסקרים המוריים שרוב הציבור תומך ב"פתרון שתי המדינות" – "שמשמעותו פירוק רוב ההתנחלויות": "פתרון שתי המדינות" משמעו פירוק רוב

סטמן להגנתו מודה אפוא שההגנה שגויה: הוא אכן נסחף. אלא שסטמן שוגה באשליות וסבור שהרוב המכריע שתמך ב"התנתקות" הוא הוא "המחנה העצום של מתנגדי הכיבוש" (עמ' 226). אך תומכי ה"התנתקות" לא היו "שמאל" ולא היו "מתנגדי הכיבוש" - היה זה ציבור גדול ורב, חוצה מפלגות, שהשלוהו להאמין כי ה"התנתקות" תפתור לישראל את בעייתה המאוסה של רצועת עזה. הא - ותו לא.

ומכאן במישרין למניפולציה המסיימת סעיף זה: "בעיני הנשקה, מנהיגי השמאל הישראלי יודעים היטב שאין כל רווח, מוסרי או פוליטי, מפירוק מפעל ההתנחלות ומסיום הכיבוש", ותמימות היא לייחס "כנות למניעים המוצהרים שלהם, שאינם אלא 'דברי הבל'" (עמ' 227); ועל כך הוא תמה כיצד איני מוכן לייחס כנות למניע המוסרי הפשוט של שלילת הכיבוש (שם). אך גם כאן זיכה סטמן את דבריי ב"עריכה" יצירתית: חוסר הכנות לא יוחס במאמרי למניעיהם של מנהיגי השמאל אלא לאלה של הממשלה, ומניעים אלה היו אך ורק במישור התועלתי (מצב דמוגרפי, שיפור הביטחון, קידום המצב המדיני וכדומה). דווקא באשר למניעים אלה קבעתי שפרכתם הייתה גלויה מתוכם מתחילה: כך קבעה בשעתה שורה ארוכה של מומחים (וכן חוות דעה שהוגשה לבית המשפט העליון - וכפי שצוין שם, איש לא הגיש חוות דעה מנוגדת), כך לימד השכל הישר - וכך אישרה המציאות בצורה הבהירה ביותר שתיתכן. למניעיהם האמיתיים של מנהיגי השמאל בתמיכתם ב"התנתקות", בלא כל זיקה לתועליות האמורות, ייחסתי דווקא אמינות גבוהה. אף העידותי עליי עד מהימן, הלא הוא עורך הארץ בשעתו, שקבע: "בצינות הדתית... יש... כיום את כל הסממנים של משיחיות שקר. לכן אני דבק כל כך בתמיכתי בתכנית ההינתקות... לכן, כששואלים מה יהיה למחרת ההינתקות, מה ייתנו הפלשתינאים בתמורה, וכיצד יימשך תהליך השלום - כל השאלות האלה במקומן, ואין לי עליהן תשובות מספקות, אך הן כלל לא מטרידות אותי; כי ההינתקות היא מעשה חד צדדי בתוך ההווי היהודי-ישראלי-צינוני".³²

1. על בית המשפט העליון ועל ליקויי זיכרון

בסעיף זה יוצא סטמן להגנתו של בית המשפט העליון, אך חיש קל מתברר מה טיבה שלזו. כי ממש תוך כדי דיבור על הקביעה שביקורת על בית המשפט היא "תהליך מפחיד", קובע סטמן:

האמת ההיסטורית היא שבית המשפט הוא שהכשיר בשנות השבעים את ההתנחלויות באמצעות הטענה השקרית כאילו מדובר ב"צורכי בטחון", והוא לא נסוג מטענה זו גם כשהיה ברור כשמש בצהריים שההתנחלויות אינן משלטים צבאיים אלא להפך. (עמ' 228)

בעוד הוא מלין על "הזיכרון הקצר של המתנחלים" (עמ' 228), מתברר אפוא שסטמן הוא ששכח את דברי עצמו, באותה פסקה, בגנות הביקורת על בית המשפט: הרי

ההתנחלויות רק לשיטת *Juden rein* של הפלסטינים (שסטמן כנראה מקבל); אך הציבור, אפילו תומך ב"פתרון שתי המדינות", אינו בעד "טיהור" אתני של המדינה הפלסטינית מיהודים. 32 דייוויד לנדאו בריאיון לירעם אטיה, אתר nrg, 4/7/05. הובא במאמרי, עמ' 180 (ההדגשות שלי); ושם, עמ' 178-180, מצויים הדברים שדבריי בפסקה האחרונה מתייחסים אליהם.

הוא שמסתער עליו בהאשמה חמורה מאין כמותה - לדבריו, בית המשפט הנכבד שיקר ביודעין ובאופן שיטתי כשהכשיר לאורך שנים את ההתנחלויות בטיעוני סרק, ובכך פגע בפלסטינים "פגיעה קשה ועקבית" (עמ' 220), שאינה אלא "התנתקות מן האנושיות" (עמ' 218)! נראה אפוא שלמבקרי בג"ץ יש הרבה ללמוד מסטטמן. ועוד טענה לו לסטטמן:

במקום להיות אסיר תורה לבית המשפט העליון [על הכשרת ההתנחלות], מתנפל הימין עליו בחמת זעם כאשר פעם אחת, לאחר שנים של תמיכה, נפסקה הלכה נגדם. (עמ' 228)

מיותר להתייחס לטיעון הרמיזוני כאילו לראשונה ב"התנתקות" הפסיד "הימין" בבג"ץ; אומר רק זאת: כנראה לא עלתה בדעתו של סטטמן האפשרות, שהתייחסות ראויה לבג"ץ אינה נקבעת לפי התייצבותו לטובת צד זה או אחר, אלא לפי טיב פסיקותיו לתוכן. אינני יודע מה סבורה ההכללה המכונה בפי סטטמן "הימין" - סטטמן שוכח מדי פעם שתגובתו אמורה להיות לדבריי, ולא לדבריו המשוערים של דחליל "הימין";³³ אך כשלעצמי סבורני שכאשר בג"ץ הכשיר את ההתנחלויות יפה עשה - לגופו של דבר; ואילו כשבג"ץ הכשיר את ה"התנתקות" היה זה עוול זועק לשמים - לגופו של דבר. לבעלי עמדות ערכיות אין עניין בסטיסטיקה של "ימין" ו"שמאל".

סטטמן עוסק גם בקביעת בג"ץ כי דעתם של מומחי הביטחון שקבעו כי ה"התנתקות" מזיקה דינה להידחות, לפי ש"החזקה פועלת לטובת ההסתמכות על מומחי הביטחון מטעם המדינה, אשר עליהם מוטלת האחריות להגשמת מדיניות הביטחון".³⁴ במאמרי ציינתי את הציניות האכזרית של בג"ץ, שמחד גיסא נופף במחויבות לדעתם של מומחי הביטחון מטעם המדינה - ומאידך גיסא סירב לבקשה לזמן את הרמטכ"ל דאז כדי לשמוע - לא לאמץ! - את דעתו. על הסירוב המדהים הזה, להיעתר לבקשה לשמוע את הרמטכ"ל, כתבתי: "וכי מיהו 'מומחה הביטחון מטעם המדינה, שעליו מוטלת האחריות להגשמת מדיניות הביטחון' - אם לא הרמטכ"ל?!"³⁵ אך סטטמן מייחס לי את ההצעה "לשופטים (ולקוראים) לכפוף את דעתם מפני דעת הרמטכ"ל" (עמ' 229)! הדבר כמובן לא עלה בדעתי, ואף כאן לפנינו עיוות שקוף של דבריי.³⁶

33 כך, למשל, מתלונן סטטמן, עמ' 229, ש"הימין הדתי" רגיל לתבוע מבית המשפט ריסון בהתערבותיו בהחלטות ממשלה, ואילו בסוגיית ה"התנתקות" מגנה "הימין" את בג"ץ - אף שנמנע מלהתערב בהחלטת הממשלה. דבר זה, אפילו היה טיעון רציני (ראה דבריי בפנים), אינו עניין לכאן כלל, שהרי הדבר לא הועלה מעולם ביד. כיוצא בזה האמור בהערה 31, שם כורך סטטמן את דבריי, שההליך לקביעת ה"התנתקות" היה פגום, עם טיעון שכלל לא העליתי - שהייתה חובה לקיים משאל עם. כלום הקושי להתמודד עם דבריי גרם לו לכורכם בדברי אחרים, שבהם הוא סבור למצוא פרוכת? לגופה של טענת סטטמן כי דווקא מעשה ההתנחלות הוא שלא נתבסס על הליך דמוקרטי תקין, שהרי לא אושר במשאל עם או בהליך אחר, נשתכחה כנראה מסטטמן העובדה הפשוטה כי מדיניות ההתנחלות קיבלה את אישורה הדמוקרטי האולטימטיבי - במערכות הבחירות. דווקא כפי ה"התנתקות", שבה נקט ראש הממשלה מדיניות הפוכה מזו שנתחייב עליה בבחירות - כאן נכונה הטענה שההליך היה פגום.

34 בג"ץ 1661/05, סעיף 108; הרוב במאמרי, עמ' 179 הערה 24.

35 מאמרי, שם.

36 בהמשך הרצוף מציע לי סטטמן להשית לבי "גם לאחרים, שרבים מהם, ובהם גם רמטכ"לים לשעבר... סבורים שפירוק מפעל ההתנחלות הוא צורך לאומי ממדרגה ראשונה". שוב נשתכחה ממנו העובדה שריוני לא היה כלל בערך פירוקו של מפעל ההתנחלות, אלא בתועליות המוגדרות שיעדה הממשלה ל"התנתקות". הראיה שבהמשך מאריאל שרון, איש הביטחון המובהק, בטלה

אסיים את פרשת בג"ץ בדברי סטמן בסעיף הקודם על אותה סוגיא. סטמן מספר לקוראיו שבדבריי שופטי בית המשפט העליון "מואשמים בלא פחות מאשר 'אייכמניזם'" (עמ' 226). בביטוי "לא פחות" מבחיר סטמן לקורא המבועת שאכן לדעתי יש להשוות את שופטי בג"ץ לאותו צורר. אך באותה הערת שוליים במאמרי כך נאמר:

בכללו, סגנון פסק הדין של שופטי הרוב הוא זה שפינה מבקר התרבות האמריקאי ניל פוסטמן 'אייכמניזם': "שפתו של האייכמניזם היא קולו של הארגון, ולכן היא בדרך כלל נימוסית, מאופקת ואפילו מלאת חן - בדרכה המזויפת. אחד מידידיי קיבל פעם מכתב ממיני-אייכמן אחד, שנפתח במלים: 'אנו שמחים להודיעך שהמלגה שלך לשנת הלימודים האקדמית 1981/82 בוטלה'. אייכמניזם הוא השפה הקרירה, המסודרת והצינית של המנטליות הביורוקרטית, המנוכרת מן האינטרסים האנושיים" (נ' פוסטמן, "המחנך כמשכך כאבים", תכלת 40 וקיץ תש"ע, עמ' 90).³⁷

מן הדברים הללו ברור כי אין מדובר אלא בסגנון כתיבה, שאובחן באמצעות כינוי קולע שהדביק פוסטמן לבעלי סגנון דומה. סטמן לא ציטט את המובאה מדבריי, אך דיווח שהאשמתי את השופטים "בלא פחות מאשר 'אייכמניזם'". אכן, דמוניזציה ב"מיטבה". מדוע נזקק סטמן בתגובתו, שוב ושוב ושוב, לדרכי כתיבה מעין אלה? היזכרו נא בסיפור הידוע על אותו מנהיג קומוניסטי, שרשם בשולי טיוטת נאומו: "הטיעון חלש - להגביר את הקול!"

ז. דיאלוג במשמע אורוליאני

מאמרו של סטמן מסתיים בהטפה על חשיבות הדיאלוג. אכן, על רקע התופעות שנתבררו עד כה, מבינים אנו מהו משמעו של דיאלוג במשנת סטמן: דיאלוג היינו ניהול דו-שיח שבו זכאי אתה לעוות באופן שיטתי, סעיף אחר סעיף, את דברי בר-הפלוגתא, ומתוך כך - ורק מתוך כך - "להוכיח" את פרכתם. קשה להניח שרבים ישתכנעו מקריאת סטמן לניהול דיאלוג - במשמעות המקורית כל כך שהעניק לו. אך אם קיווינו שלפחות בסעיף המטיף לדיאלוג מתקיים הדבר כהלכתו, צפויה לנו אכזבה. שלוש דוגמאות מביא סטמן להוכחת טיעונו שאינני מעוניין בדיון ענייני: (א) דעתי "על אנשי השמאל הנסחפים אחר קובעי דעת קהל אנטי-ציוניים, שהם בבחינת 'זרמים עכורים'" (עמ' 230). ביטוי זה נטל סטמן מאותו סעיף במאמרי שכלל לא דן בו, הסעיף העוסק בשאלה הרוחנית-דתית אם הציבוריות הישראלית דהשתא היא "כלל ישראל" שחובה להתכנס אל תוכו. כאן קבעתי שלא כל זרם עכור המשתלט על החברה הישראלית ראוי להזדהות ולאימוץ - והדברים אינם עניין לשמאל ולשאלות פוליטיות, אלא נאמרו בהקשר של אותנטיות יהודית, שהיא נושא דיונו של הסעיף האמור.

אפוא מעיקרה: עד יומו הצלול האחרון התנגד שרון בכל תוקף ל"פירוק מפעל ההתנחלות" בכללו, אך טען לתועלתה של ה"התנתקות" המוגבלת שביצע - בהיפוך עמדתו שמאו, ועל רקע חשד ידוע מאמרי, שם. 37

ב) תפיסתי היא, מודיע סטטמן, "שחברי המחנה הדתי-ימני הם 'יורשי כלל ישראל ההיסטוריים'(!), שאסור להם להתכופף בפני אלה שאין להם חלק בירושה" (עמ' 230). גם ציטוט זה לקוח מאותו סעיף, ואף כאן בלא רצון לעוות אין דרך להסיבו על "חברי המחנה הדתי-ימני". מדובר שם, לפי ההקשר שכבר נתבאר, בזיקה ליהדות, ו"יורשי כלל ישראל ההיסטוריים" הם כלל המחויבים לזיקה זו. אם סבור סטטמן שבמחנה השמאל אין למצוא מחויבות לזיקה האמורה, אין זו אלא סברתו שלו בלבד.

שתי הראיות הללו שהביא סטטמן לאי-רצוני בדיאלוג של ממש הן עצמן מלמדות אפוא כיצד דווקא סטטמן מונע כל יכולת של דיאלוג, בעיוות השיטתי שהוא נוהג בדברי בר-פלוגתיה. וכבר בסעיפים הקודמים עלתה תופעה זו כשיטה עקבית.

לעומת זאת, בטענתו השלישית בהקשר זה אין מדובר, סוף סוף, אלא במשגה בעלמא: "לקרוא לפיניו התושבים 'גירוש' הריהו מראש להניח שמדובר במעשה פסול, שהרי גירוש הוא פינוי אסור, וכך גם לגבי 'עקירה'" (עמ' 230). ברם, הביטוי "גירוש" אינו נושא מטען ערכי - אלא עובדתי בלבד. כאשר גירשה ממשלת יצחק רבין כ-400 רבני-מחבלים היה זה גירוש לכל דבר - אך ערכית היה זה מעשה נכון וצודק (עד שקלקל הבג"ץ). ולהבדיל, גם כשאמרה שרה אמנו לאברהם "גרש האמה הזאת ואת בנה" היא לא סברה שמדובר ב"פינוי אסור". וכן כל כיוצא בזה. כי גירוש אינו אלא פינוי כפוי, וטיבו הערכי מצוי מחוץ למושג עצמו. והוא הדין ב"עקירה": זו אינה אלא הוצאה בכוח. כשמדובר בשן חולה או בצמח קוצני העקירה ברוכה; כשמדובר באנשים חפים מפשע, לפיניו פשע. מאידך גיסא, כשסטטמן נוקט לשון "פינוי" או "התנתקות", הרי כאן לשון מכובס, שתפקידו לטשטש את העובדה שהפינוי היה גירוש אלים, או שה"התנתקות" כללה עקירת בני אנוש. את דבריו על השימוש הראוי במושגים מוטב לו לסטטמן להפנות אפוא כלפי עצמו.

הדוגמה הנאה ביותר לתורת הדיאלוג על פי סטטמן מצויה מיד בהמשך דבריו, לקראת סיום מאמרו: "מושגים אחרים שהנשקה משתמש בהם הם כה קיצוניים, שקשה להאמין שאפילו הוא עצמו, ברגעים של פיקחון, מוכן לקחתם ברצינות" (עמ' 230). דיאלוג במילונו האורוליאני של סטטמן הוא אפוא לקבוע שדברי בר-הפלוגתא נובעים מסימפטומים של חוסר פיקחון זמני שהוא סובל ממנו - ובכך להתמודד עם דבריו. לגופם שלדברים, סבורני (ברגעים של פיקחון כמובן) כי מי שאינו מודה שגירוש אלים בלא צידוק של ריבוא אנשים חפים מפשע מבתיים החוקיים, הרס עולמם והחרבת ארצם הם בגדר "פשע נגד האנושות" - משהו מעורער בסולם הערכים שלו.³⁸ סטטמן אמנם מודאג: אילו ביטויים ייוותרו לי לתאר "פעולות אמיתיות של גירוש והגליה"? אך כבר הנחנו את דעתנו: מעשי קיץ תשס"ה היו אכן גירוש והגליה אמיתיים בתכלית.³⁹

38 וראו לעיל, הערה 18; אשר ל"תועבה" ול"נבלה" שהזכיר שם סטטמן בשמי, ראו היקרוותיהן במקרא.

39 בהערה 32 סטטמן מוסיף: "אם פינוי של פחות מריבוא בני אדם בקיץ תשס"ה היה תועבה, בלא תלות בשיקולים אידיאולוגיים-פוליטיים, מה יאמר הנשקה על כ-700,000 פלסטינים שגורשו או נמלטו מבתיים החוקיים ב-1948" וכו'. כאן ניכר שוב המשגה הבסיסי בהבנת דבריי (ראו לעיל, סעיף ב): הגירוש של קיץ תשס"ה היה תועבה - דווקא מתוך התלות במניעו או צידוקו, ולא במנותק מהם. לפיכך ברי שאירועי 1948 אינם עניין לכאן: הימלטות יזומה אינה בכלל גירוש, ואילו גירוש, במידה שנעשה, וכל עוד נעשה בצדק, הרי נעשה באויבים תוך כדי מלחמה; ההשוואה לגירוש קטיף מלמדת אפוא על חוסר יכולת להבחין בין אויב לאוהב - או שמא על חילופם זה בזה.

לאור כל האמור יש בידינו להעריך כראוי את סיום מאמרו של סטמן:

אני רוצה להאמין שלמרות חילוקי דעות אידיאולוגיים עמוקים, רב המשותף בינינו על המפריד. אני רוצה להאמין שכאשר תגיע שעת ההכרעה על גורל ההתנחלויות, נזכור כי אנשים אחים אנחנו, שרוצים להמשיך לחיות יחדיו, מתוך אחווה וכבוד, גם ביום שאחרי.

ביקש סטמן לסיים בנימה של פיוס וממלכתיות - אך המקלדת היודעת נפש בעליה הוסיפה מדעתה את שלוש התיבות האחרונות: "גם ביום שאחרי". ורצה לומר: אנו - "המחנה העצום של מתנגדי הכיבוש" - עתידים לערוך גירוש אלים אף בשאר כל ההתנחלויות. לא נירתע מגרירתם האכזרית של כרבע מיליון אנשים, נשים, טף וזקנים מבתיהם החוקיים, אף לא מהרס כל חייהם; אך אין לשכוח - אנשים אחים אנחנו! לפיכך אז, "ביום שאחרי", לאחר ביצוע הפשע הבלתי נתפס, מאוד ירצו המבצעים "להמשיך לחיות יחדיו"; ולא לחיות בעלמא, אלא דווקא "מתוך אחווה וכבוד"... מקלדתי ביקשה להגיב על ציניות זו כראוי לה, אך עלה בידי לעצור בעדה; לא נותר אלא להרגיע את סטמן: יש אמנם מי שממשיכים להשתעשע בחזונות מרנינים על "היום שאחרי"; אף כלפיהם יש לומר "אנשים אחים אנחנו" - אך בנוסח של אברהם אבינו: "אנשים אחים אנחנו - הפרד נא מעלי!" אך לגבי רוב רובו של הציבור אמת היא שרב המשותף בינינו על המפריד; הלקחים נלמדו, והואיל ואמנם רוצים אנו להמשיך לחיות יחדיו, מתוך אחווה וכבוד - הרי "היום שאחרי" כמות שהיה לא יהיה.